

HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 / (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume: 13, Issue: 2, April 2021

www.historystudies.net

YEREL TARİH ARAŞTIRMALARINDA YEREL YAYINEVLERİNİN YERİ VE ÖNEMİ: TRABZON ÖRNEĞİ

*The Place and Importance of Local Publications in Local History Research:
Trabzon Example*

Prof. Dr. Nedim İpek

Ondokuz Mayıs Üniversitesi

nedimipek@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0001-9239-1333

Makale Türü-*Article Type* : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-*Received Date* : 09.02.2021
Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 08.03.2021
DOI Number : 10.9737/hist.2021.990

Atıf – Citation: Nedim İpek, "Yerel Tarih Araştırmalarında Yerel Yayınevlerinin Yeri ve Önemi: Trabzon Örneği", *History Studies*, 13/2, Nisan 2021, s. 323 – 339.

**YEREL TARİH ARAŞTIRMALARINDA
YEREL YAYINEVLERİNİN YERİ VE ÖNEMİ:
TRABZON ÖRNEĞİ**

The Place and Importance of Local Publications in Local History Research:
Trabzon Example

Prof. Dr. Nedim İPEK

Öz

Tarih ile geçmiş arasındaki fark bilinçtir. İnsan, geçmişi algılar ve anlamlandırırsa geçmiş tarihe dönüşür. Bu algılama ve anlamlandırma süreci iki şekilde yürütülür. Birisi amatör bir şekilde sorgulamadan, kaynakları tahlil etmeden ve değerlendirmeden aktarım şeklindedir. İkinci yöntem ise bilimsel ilkeler doğrultusunda, yani metodoloji çerçevesinde yapılıdır. Bu da akademik tarihciliktir. Akademik tarihcilik neredeyse 20. yüzyılın ortalarına kadar genel tarihle ilgilenmiştir. Yani başımızdaki tarih olarak adlandırılacak yerel tarih daha çok amatör tarihcilere hatta tarih severlere bırakılmıştır. Ülkemizde ise 19. yüzyılın ikinci yarısında başlayan şehir tarihciliği zamanla yaygınlaşmıştır. Kimliği ve kültürel zenginliği olan şehirler şüphesiz tarihlerini yazarken bir adım öne çıkmışlardır. Trabzon da bu şehirlerden birisidir.

1877'de başlayan Trabzon Tarihi yazma serüveni Cumhuriyet döneminde Halkevleri ile kurumsal bir çerçevede devam etti. Bu kurumsal hareket 1998'de Serander Yayınevi'nin kurulmasıyla yeni bir vizyon kazandı. Veysel Usta ve Kenan Sarıalioğlu tarafından kurulan yayıneviyle, bir taraftan Trabzon'un Karadeniz'in kültür merkezi olma potansiyeline güçlü bir vurgu yapılırken diğer yandan da kentin, tarih, turizm, sosyal, kültürel ve sanatsal açıdan potansiyelini ortaya koyan bilimsel araştırmalar yapmak, yaptırmak ve yayımlamak amaçlanmıştır.

Çalışmamız Trabzon örneğinde yerel tarih araştırmalarının tarihini ortaya koyarken, Serander Yayınevi üzerinden de kurumsal yayıncılığın başarısına dikkat çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yerel Tarih, Trabzon, Serander Yayınevi

Abstract

The difference between history and the past is consciousness. If a person perceives and makes sense of the past, it turns into history. This perception and interpretation process is done in two ways. The first is amateurish. It is in the form of transferring without questioning, analyzing resources and evaluating. The second method is done in line with scientific principles, that is, within the framework of methodology. This is academic historiography. Academic historiography dealt with general history almost until the mid-20th century. The local history, which can be called the history next to us, is mostly left to amateur historians and even history lovers. In our country, urban historiography, which started in the second half of the 19th century, has spread over time. While writing their history, cities with identity and cultural richness came to the fore. Trabzon is one of these cities.

The adventure of Trabzon history writing, which started in 1877, continued in an institutional framework with the Community Centers during the Republic period. This corporate movement gained a new vision with the establishment of Serander Publishing House in 1998. Two things were targeted with the publishing house founded by Veysel Usta and Kenan Sarıalioğlu. On the one hand, a strong emphasis was placed on the potential of Trabzon to become the cultural center of the Black Sea. On the other hand, it was aimed to carry out scientific researches that reveal Trabzon's potential in terms of history, tourism, social, cultural and artistic aspects.

While this study reveals the history of local history research in the Trabzon example, it also draws attention to the success of corporate publishing through Serander Publishing House.

Keywords: Local History, Trabzon, Serander Publishing House

Giriş

Tarih, geçmişi anlama ve algılama sanatıdır. Geçmiş yaradılıştan bugüne kadar geçen zamandır. Araştırıcı kaynaklara istinaden geçmişi anlama ve algılamaya çalışır. Hiç şüphesiz araştırmacıların geçmişi tamamen tespit etme ve ortaya koyma yeteneği yoktur. Her şeyden önce geçmişi tamamen ortaya koyacak verilere sahip değildir. Geçmiş kaynaklara yansıdığı kadarıyla ortaya konabilir. Buna *tarihi geçmiş* denir.

Kaynaklara geçmiş, sonuçlanmış, toplumu etkileyen ve güncelliğini kaybetmiş olan olay ve olgular tarih araştırıcısının konusunu oluşturmaktadır. Tarihi yaradılışı gereği tarihi geçmişi bir bütün olarak araştırıp değerlendirme yeteneğine sahip değildir. Bu nedenle geçmişi sınırlandırarak incelemekte ve algılamaya çalışmaktadır. Sınırlandırma yöntemlerinden birisi geçmişi zaman dilimlerine ayırmak ve bu dilimlerden birisinde uzmanlaşmak olmuştur. Bu dilimlendirme hepimizin bildiği üzere eski, orta, yeni ve yakınçağ tarihi dediğimiz uzmanlık alanlarının ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Türk tarihi açısından bu da yeterli gelmeyince *Genel Türk Tarihi*, *Cumhuriyet Tarihi*, *Müesseseler Tarihi* adıyla zamanın yanı sıra tematik açıdan da uzmanlaşma yöntemi devreye sokulmuştur. Bu alanlarda yapılan çalışmalarda da araştırmacılar tekrar konu sınırlandırmasını yapma ihtiyacı duyacaklardır.

Konu sınırlandırması zaman, tema veya hem zaman ve hem tema belirlemek suretiyle yapılabilir. Aslında konu belirlenmesi de başlı başına bir sınırlandırmadır. Tematik sınırlandırma çalışmanın yapıldığı dönemdeki tarih anlayışına göre değişebilmiştir. Araştırmacılar konunun teorik alt yapısında da uzmanlaşmak isteyince siyasi tarih, iktisat tarihi, düşünce tarihi, bilim tarihi, zihniyet tarihi, yerel tarih kavramları ortaya çıkmıştır. Ayrıca son yıllarda *sözlü tarih* kavramı bir hayli yaygınlaşacaktır.¹

Sözlü tarih terimi yukarıda zikrettiğimiz tarih kavramlarından farklıdır. Bu alanda yapılan çalışmalarda *sözlü tarih yaşayan kişilerin şahit olduğu toplumsal olayların, tanıdıkları kişilere dair anlatımlarının ve genel olarak anılarının mülakat yoluyla kayda geçirilmesi* şeklinde tanımlanmaktadır. Bu anlayış İkinci Dünya Savaşı sonrası akademik dünyada kabul görmeye başlamıştır.² Aslında yapılan tanımlamadan da anlaşılacağı üzere sözel tarih tematik bir sınıflandırma olmayıp bir kaynak türüdür. Tarih araştırmalarının esası ulaşılabilen tüm kaynakların tenkit edilmek suretiyle değerlendirilmesidir. Kaynak incelenemeyecek kadar çok olduğu durumlarda zaman veya tematik sınırlandırılmaya gidilir.

Yazılı kaynaklar da köken itibarıyla sözlüdür. Akademisyenlerin kullandığı birçok vakayiname veya kroniğin ana kaynakları sözlü kaynaktır. Canlı tanık ile yapılan mülakat esnasında yazılı ve görsel malzemelere de ulaşılabilir. Sözlü kaynaklar özellikle toplumdaki sıradan kişilerin seslerini duyurması imkanı verir. Sömürge altında yaşamış insanların anıları ve gözlemleri çoğu zaman idarecilerin ürettiği belge ve raporlardan daha farklı gözlemleri yansıtır. Bu nedenle Afrika'da sömürgecilik üzerine yapılan bazı çalışmalarda sözlü kaynaktan oldukça yararlanılmıştır. Ama bu kaynaklar ağdaş diğer kaynaklarla birlikte tenkit yöntemi kullanılarak değerlendirilmelidir.

---

¹ Sözlü tarih hakkında bk: Stephen Caunce, *Sözlü Tarih ve Yerel Tarihii*, ev. Bilmez Bülent Can, Alper Yalçınkaya, İstanbul 2001.

² Nurettin Gülmez, İsmail Oğuz, "Aile Tarihi Araştırmalarının Önemi ve Soru Hazırlamada Dikkat Edilecek Hususlar", *Çayeli'nden Erzurum'a Yrd. Doç. Dr. Cemil Kutlu Armağan*, Erzurum 2016, s. 278.

Araştırmacı ilgi alanı ve bilgi birikimine göre araştıracağı konuyu seçer. Konu tespit edildikten sonra o alanda yapılmış çalışmaları tespit eder. Daha sonra konu ile ilgili kaynaklar tespit edilip tedarik edilir.

Tarihçilerin çalıştıkları temalardan birisi de yerel tarihtir. Yerel tarih bir bölgenin tarihsel geçmişinin tespit edilip değerlendirilmesidir. Yerel tarihin tarihi 16. Yüzyılın sonlarına kadar gitmektedir. Öncelikle hanedanların köklü geçmişlerini ispatlayarak kimlik kazanmak isteyen aristokratlar, İngiltere ve Fransa’da yerel tarih yazıcılığının ilk örneklerini ortaya çıkarttılar. İkinci olarak seyahat kültürünün arttığı ve dünyanın yeniden keşfedilmeye başlandığı 17. yüzyıldan itibaren antikiteye ilgi de yerel tarih çalışmalarına yeni bir ivme kazandırır. Viktorya dönemi İngilteresi’nde emperyalist amaçlarla yerel tarihle ilgilenen kurum ve enstitüler kurulur. 19. yüzyılın sonlarında Fransa ve Amerika Birleşik Devletlerinde yerel tarih çalışmalarına ilgi daha da artar.³ John Tosh’a göre Annales tarihçileri yerel tarih çalışmalarını *akademik anlamda* başlatan ilk kişilerdi. Ona göre yerel tarih bir bölgede yaşayan insanların tarihsel süreçte geçmişten günümüze yapabildikleri her şeydir. Yerel tarih bir bölgenin veya şehrin milli veya dünya tarihi içindeki yeri ve önemi, günlük olayların ve sıradan insanların tarihi olarak düşünülmemektedir.⁴

Türkiye’de yerel tarih yazımının Tanzimat döneminde başladığını ifade edebiliriz. İsmail Belig Efendi 1871’de Tarih-i Bursa; Lamii Çelebi 1871’de Şhregiz-i Bursa; Şakir Şevket 1877’de Trabzon Tarihi adlı eserleri yazmıştır.⁵ Yerel tarih çalışmaları Türkiye’de özellikle 21. yüzyılın başından itibaren hızla artacaktır. Bunun birinci sebebi, genel tarih bilgi birikiminde artık doyum noktasına ulaşılmış olmasıdır. Takdir edileceği üzere yerel çalışmaların yapılabilmesi için genelin bilinmesi gerekmektedir. Genel bilinmeden başlanacak bir yerel çalışmada yapılacak değerlendirmeler en azından sağlıklı olmayacaktır. Günümüzde araştırmacıların yerel çalışmalara ağırlık vermelerinin bir diğer sebebi tarih lisans eğitiminin hemen her üniversitede mevcut olmasıdır. Başka bir ifadeyle tarih bölümleri neredeyse günümüzde her vilayet merkezinde mevcuttur. Bu bölümlerde yürütülen tezlerin konusu ağırlıklı olarak o bölgenin tarihsel geçmişi ile ilgilidir. Yerel çalışmaların tercih edilmesinin bir diğer sebebi yerel idarelerin bu alandaki çalışmaları teşvik etmesidir. Özellikle belediyeler tarihsel geçmişi aydınlatmaya yönelik monografik eser yayımladıkları gibi, sempozyum, kongre veya çalıştay adı altında bilimsel toplantılar düzenlemekte ve burada sunulan tebliğleri bildiri kitabı ismiyle yayımlamaktadırlar. Bazı belediye veya valilikler bu etkinliklerini daha da geliştirerek yerel ansiklopediler telif etme yoluna gitmişlerdir. Yerel tarih çalışmalarını teşvik eden bir diğer kurum yerel araştırmalara öncelik veren yayınevleridir.

1. Bir Yerel Tarih Serüveni: Trabzon Tarihi

Yerel yayınevlerinin yayımladıkları metinlerle o bölgenin tarihsel geçmişinin aydınlatılmasına oldukça önemli katkıda bulduklarını ifade edebiliriz. Tezimizi Trabzon’da yayın hayatını sürdüren *Serander Yayınevi*’nin yayınlarıyla örneklendirmeye ve ortaya koymaya çalışacağız.

Trabzonlu Şakir Şevket’in⁶ 1877 yılında telif ettiği *Trabzon Tarihi* isimli eser Türkçe yayımlanan ilk şehir tarihlerinden biri olma özelliğini taşır. Bu eser Kasım 1946 tarihinden itibaren Trabzon Halkevi’nin yayın organı olan *İnan Mecmuası*’nda yazı dizisi halinde tefrika

³ Esra Danacıoğlu, *Geçmişin İzleri Yanıbaşımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz*, İstanbul 2001, s. 3-5.

⁴ John Tosh, *Tarihin Peşinde*, çev. Özden Arıkan, İstanbul 1997.

⁵ Yusuf Oğuzoğlu, “Tarih, Yerel Tarih ve Kent Müzeleri”, *Bursa Defteri*, Sayı 18, Haziran 2003, s. 70

⁶ Şakir Şevket, *Trabzon Tarihi*, Yayına Hazırlayan İsmail Hacıfettahoğlu, Trabzon 2001.

edilmiştir. Eser 1950 sonrası birkaç kez Latin alfabesiyle de basılmıştır. Buna ilaveten 1870'te Rum İdadisi Tarih öğretmeni Sava Yuvanidis'in Rumca telif ettiği *Trabzon Tarihi* kitabı da aynı dönemde yayımlanmıştı. Trabzon tarihi ile ilgili Batı dünyasında yayımlanan ilk kitap ise Fallmerayer'in Almanca kaleme aldığı eserdir.⁷

Yazılanlar yeterli bulunmayınca Trabzon tarihinin yazımı teması yerel basında tartışılır.⁸ Halil Edhem, Tarih-i Osmani Encümeni Trabzon azası Hamamizade İhsan Bey'e Trabzon tarihini geniş bir şekilde yeniden yazmasını teklif eder. Hamamizade 1911 yılında *Envar-ı Vicdan Dergisi*'nde "Tarih-i Osmani Encümeni Trabzon Şubesi ve Trabzon Tarihi Meselesi" başlıklı bir yazı ile bu konudaki fikirlerini ilim dünyası ile paylaşır. Bu yazıdan anlaşıldığı kadarıyla pek çok kentte olduğu gibi Trabzon'da da bir komisyon oluşturulmuş ve Trabzon'un tarihi ile ilgili bir eser yayımlamakla görevlendirilmişti.⁹

Trabzon Tarihi yazımı ile ilgili tartışmalar 1930'lu yıllarda hızlanır. Trabzon Halkevi'nin yayın organı olan *İnan Mecmuası*'nda bu alana katkı yapacak yazılar yayımlanır. Abdullah Günel, 1949'da İnan Mecmuası'nda kaleme aldığı "*Trabzon Tarihi Nasıl Yazılabilir?*" başlıklı yazısından anlaşıldığı kadarıyla Şakir Şevket'in eserinin sağlıklı olmadığı, bu alanda özgün bir çalışmanın Trabzon Halkevi tarafından gerçekleştirilebileceği düşüncesindeydi. Bu arada Muzaffer Lermioğlu 1949 yılında *Akçaabat Tarihi ve Birinci Genel Savaş Hicret Hatıraları* (İstanbul 1949) isimli bir eser telif edip bastırmıştır. Bu eserin Trabzon'un yakın tarihine ışık tuttuğu yadsınamaz. Nihayet 1975 yılında Mahmut Goloğlu'nun *Trabzon Tarihi* isimli eseri basılır.¹⁰ Bu eser 1973 yılında Ankara'da yayımlandı. Fetih, Rus İşgali ve kurtuluşuna kadar Trabzon'un idari yapısı, isyanlar, işgaller ve sair konular eserde ele alınmıştır. Bu eser 2013 yılında Serander yayınevi tarafından tekrar yayımlanır. Yeri gelmişken belirtmek gerekirse Goloğlu Mili Mücadele, Türkiye Cumhuriyeti temalı birçok esere imza attı: *Atatürk ve Trabzon, Milli Mücadelede Trabzon ve Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'nun Milli Devleti Pontos ve Trabzon Tarihi*.

Trabzon'da ilk sahaf dükkanı Tonyalı Hacı Hasan Efendi tarafından açıldı. Sahaflarda din, Arapça, medrese eğitimi ve halk eğitimine yönelik kitapların satıldığı anlaşılmaktadır. Bu kitapların satış gerekçesi oldukça ilginçtir. Yazarın ifadesine göre medrese öğrencilerinden sarf, nahiv ve mantık derslerinin sınavlarında üst üste iki yıl başarılı olanlar askerlikten muaf tutulmaktaydı. Bundan ötürü şehirli, köylü askerlik çağında olanlar medreselere devam eder, daha doğrusu kayıt olurlardı. Yazara göre bu uygulama kitap satışlarının artmasına yol açtı.¹¹ 1862 Trabzon doğumlu Abdullah Efendizade Mehmed Hamdi Efendi 1885'te Trabzon'da kitap basım işini başlattı. İlk etapta iptidai mekteplerine yönelik ders kitaplarını bastı. Hamdi Efendi, İbrahim Cudi Efendi'ye *Teshili Elifba-yı Osmani* adlı bir risale yazdırıp yayımladı.¹² Hamdi Efendi ileriki tarihlerde ellinin üzerinde kitap yazdırıp bastırdı. Kendi de *Kıraat-i etfal, Kıraat-ı iptidaiye* gibi kitaplar yazdı. Mekteplere yönelik elifba, ahlak, din dersi, yazı, hat, coğrafya, aritmetik, dilbilgisi, imla, okuma, rika, inşa, resimli eşya kitabı, tarım ve hayvancılık ders kitapları yazdırdı ve yayımladı. Ayrıca yabancı dil lügati, İslam ve peygamberler tarihi, Arapça hikaye tercümeleri, usul-i iptidai, mantık, Fuzuli'nin eserinin tercümesi, mektebin önemini vurgulayan kitap, mekteplere yönelik harita ve tecvit kitapları yayımladı. Trabzon işgal edilince muhacerete çıktı

⁷ Melek Öksüz, "Trabzon Tarihi Yazımı Meselesi ve Ahmet Lütfi'nin Trabzon Tarihi (1876- 1950)", *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 7, Trabzon 2009, s. 80.

⁸ Melek Öksüz, "Trabzon Tarihi Yazımı Meselesi...", s. 82.

⁹ Melek Öksüz, "Trabzon Tarihi Yazımı Meselesi...", s. 83- 84.

¹⁰ Melek Öksüz, "Trabzon Tarihi Yazımı Meselesi...", s. 91.

¹¹ Önder Küçükerman, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Bir Yayıncı Kitabı Hamdi Efendi ve Trabzon*, İstanbul 2014, s. 14.

¹² İbrahim Cudi için bk. Hüseyin Albayrak, *Trabzonlu Muallim İbrahim Cudi*, Trabzon 1998.

ve sonunda İstanbul'a geldi. İşgal sonrası 1918'de Trabzon'a geri döndü. Geri dönüşte Trabzon ile ilgili kartpostallar bastırıp sattı. 1920'li yıllarda basılan bu kartpostallarda işgal yıllarına ait görüntüleri yakalamak mümkündür.¹³

Trabzon tarihi ile ilgili makalelerin yayınlandığı bir diğer yer Trabzon Halkevi'nin yayın organı olan *İnan Mecmuası*'dır. İlk sayısı Mayıs 1937'de çıkmıştır. 1937- 1939 yılları arasında 12 sayı yayımlanmıştır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında yayın hayatını durduran mecmua 1942 yılında tekrar okuyucusu ile buluşur. 1942- 1949 yılları arasında 52 sayı yayımlanmıştır. Mecmuada Trabzon tarihi ile ilgili yazılar mevcuttur.¹⁴ İnan Mecmuasında eski Trabzon, Of'un tarihçesi, eski eserler, Trabzon'da Oğuzlar, Trabzon'un adı, Trabzon valileri, gezi yazıları, sosyal ve ekonomi tarihi, biyografi, Atatürk'ün Trabzon'a seyahati, toprak, nüfus, tarihi görünüm temalarında yazılar yer almıştır.

2. Yerel Tarihin Evrensel Sesi: Serander Yayinevi

1950'lerden sonra yaşanan hızlı kentleşmeden en çok etkilenen yerlerden birisi de Trabzon'dur. Bu tarihten itibaren kentin kültürel yaşamında da bir durgunluk, hatta gerileme meydana gelmiştir. Tarihsel konumuna uygun olarak bir yayinevi kurmak amacıyla başlatılan bazı girişimler de bu durağanlık nedeniyle uzun soluklu olamamıştır. Gerçi kentte, hemen her dönemde çeşitli kitaplar, sanat dergileri yayımlanmış, ancak bir türlü kurumsal bir niteliğe kavuşulamamıştır. Trabzon'da yerel bir yayinevi kurma adımı Veysel Usta ve Kenan Sarıalioğlu tarafından 1998 yılında atılır. İkilinin amacı bölge üzerine değişik yerlerde yapılan tek tük çalışma yerine, Trabzon'u Karadeniz bölgesine yönelik çalışmaların merkezi yapmaktır. Onlara göre bölgenin kültürel tapusunun ortaya çıkarılarak geçmişle gelecek arasında sağlam bir köprü oluşturulmalıydı. Söz konusu kişiler ilk önce yayinevine verilecek ismi tartışırlar. Nitekim tahıl kurutmak amacıyla kullanılan ahşap tahıl ambarının yöresel isminde anlaşılır: *SERANDER*. Yayinevinin belirlenen ana amacı Trabzon'un, tarih, turizm, sosyal, kültürel ve sanatsal açıdan potansiyelini ortaya koyan bilimsel araştırmalar yapmak, yaptırmak ve bunları yayımlamaktır. Çetin Nuhoğlu'nun da maddi destekleriyle Serander yayinevi kurulur. 1999 yılında yayinevinin kurucularından Veysel Usta'ya ait *Anabasis'ten Atatürk'e Seyahatnamelerde Trabzon*" adlı eser yayımlanır. *Serander Yayinevi*, yukarıda belirtilen amaca yönelik faaliyetlerini günümüze kadar sürdürmekte, bir yandan bölge tarihi ve kültürü üzerine yazılmış yeni yapıtlara imza atarken, diğer yandan geçmişte yayımlanmış yapıtların da yeni baskılarını gerçekleştirmektedir.¹⁵

Yerel tarih araştırmaları için seyahatnameler ana kaynak mahiyetindedir. Birçok seyyah Trabzon'a gelmiş ve tespitlerini eserlerine yansıtılmışlardır.¹⁶ Veysel Usta'nın *Anabasis'ten Atatürk'e Seyahatnamelerde Trabzon* isimli eserinde seyahatnamelerde Trabzon ile ilgili tespitler okuyucuya aktarılmaktadır.¹⁷ Tarih araştırmalarının bir diğer kaynağı hatırat ve anı kitaplarıdır. Bu kitaplar ya anı sahibi tarafından veya anı sahibinin ölümünü müteakip ikinci bir şahıs tarafından yayımlanmaktadır. Serander yayınları arasında hatırat, anı ve günlükler de yer

¹³ Önder Küçükerman, *Osmanlıdan Cumhuriyete Bir Yayıncı Kitabı Hamdi Efendi ve Trabzon*, s. 111; İhsan Hamamioğlu, *Trabzon'da İlk Kitapçı Kitabı Hamdi Efendi ve Yayınları*, İstanbul 1947.

¹⁴ İbrahim Azcan, *Türk Modernleşmesi Sürecinde Trabzon Halkevi*, Trabzon 2003, s. 83.

¹⁵ Veysel Usta, "Kenan Hoca İle Düşten Gerçeğe: Serander Yayinevi", *Ada Üç Aylık Edebiyat-Kültür Dergisi*, (Yaz 2006), s. 5-8.

¹⁶ Kudret Emiroğlu, "Trabzon Seyahatnameleri Bibliyografyası", *Trabzon Kültür- Sanat Yıllığı*, Trabzon 1989, s. 189-219.

¹⁷ Belirtmek gerekirse Ayşegül Kuş tarafından kaleme alınan *Batılı Seyyah ve Araştırmacıların Gözüyle 19. Yüzyılda Kafkasya Çerkesler, Abhazlar, Karaçay, Malkarlar, Osetler, Çeçenler, Lezgiler, Avarlar, Kumuklar* (Trabzon 2019) isimli eser de Serander tarafından yayımlanmıştır.

almaktadır. Bunlardan birisi Atilla Alp Bölükbaşı'nın *Anılarla Trabzon* isimli kitabı, diğeri Veysel Usta ile Hikmet Öksüz¹⁸ tarafından *Mustafa Reşit Tarakçıoğlu Hayatı, Hatıratı, Trabzon'un Yakın Tarihi* (Trabzon 2008) ismiyle yayımlanan hatıratır. Savaş anılarını anlatan çalışmalar da mevcuttur.¹⁹ Milli Mücadele döneminde Giresun'da Osman Ağa'nın en yakınında bulunmuş, Giresun Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin katib-i umumisi olarak görev yapmış Osman Fikret Topallı'nın günlük ve hatıratı *Müdafaa-i Hukuk ve İstiklal Harbi Tarihlerinde Giresun: Milli Mücadele Günlerinden İzler, İntibalar, Notlar* ismiyle kitaplaştırılmıştır.²⁰ Kitapta, Osman Ağa tarafından başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere dönemin birçok kişi ve kurumuna yazılmış ve bugüne kadar yayımlanmamış mektupların yanı sıra *Gedikkaya* gazetesinde Feridunzade Osman imzasıyla yazılmış başmakalelerden, Rusya'dan silah temini konularına kadar oldukça geniş yelpazedeki faaliyetlere değinilmiştir. Kemal Memiş Kahramanoğlu, *Mesleki Yaşam Öykümü* (Trabzon 2020) isimli eserinde öğretmen okulları ve eğitim enstitüsünde geçen 40 yıllık meslek hayatını, tecrübelerini, tanıklıklarını aktarmaktadır.

Sıradan vatandaşın görüş ve düşüncelerinin yansıtıldığı kaynaklardan birisi de mektuplardır. Mektup toplumsal ilişki, bireysel düşünce, evlilik kurumunun oluşumu, toplumun espri anlayışını yansıtması açısından önemlidir. Mustafa Reşat Sümerkan'ın, *Temel Ağanın Mektupları*, (Trabzon 2013) adlı eseri Trabzon'un sosyolojisi açısından önemli verileri ihtiva etmektedir.

Yerel tarih çalışmalarının bir diğer kaynağı görsel malzemelerdir. Trabzon'un tarihi ile ilgili görsel malzemeleri yağlıboya, suluboya, karakalem resim²¹ ve fotoğraf şeklinde sıralamak mümkündür.²² Bu malzemeler özellikle yakın tarihi geçmişi algılamak açısından önemli bir kaynaktır. 19. yüzyılın sonlarından itibaren çekilen fotoğraflar ve özellikle 20. yüzyılın başında bastırılan kartpostallar Trabzon şehrini tasvir edebilmek için önemli bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır. Trabzon'a ait görsel malzemelerin bir kısmı Serander yayınları arasında yayımlanmıştır. Örneğin Veysel Usta'nın 2011 yılında basılan *Atatürk ve Trabzon, Fotoğraflar, Belgeler, Demeçler* isimli kitabında konu ile ilgili yazılı ve görsel kaynaklar yer almaktadır.

Sözel malzemeler de tarihi geçmişi algılamak açısından araştırmacıya önemli veriler sunar. Türk destanlarının Trabzon'daki izleri akademik çalışmalara konu olabilmektedir²³. Karadeniz bölgesinde halk arasında anlatılan masal, öykü, efsane ve destanlar Haydar Gedikoğlu tarafından toplanmış ve Serander yayınevi tarafından yayımlanmıştır.²⁴

Trabzon'daki mülki amirlerin bir kısmı, icraatlarını belgelerle birlikte neşretmişlerdir. Bunlardan birisi Girit doğumlu Sırrı Paşa'dır. Sırrı Paşa *Mektubat* isimli eserinde Trabzon valiliği

¹⁸ Hikmet Öksüz'ün Balkanlara ait çalışmaları 2016 yılında *Yirminci Yüzyılda Türkiye ve Balkanlar; Yirminci Yüzyılda Batı Trakya Türkleri* isimleriyle iki kitap halinde yayımlanmıştır.

¹⁹ Meşveretçi Naci, *Balkan Harbi'nde 87. Alay/ Trabzon Gönüllüleri*, Yayına Hazırlayan Veysel Usta, Trabzon 2009; Lokman Erdemir, *Rusya'da Esir Bir Zâbit Vekili: Hafız Şaban Efendi ve Günlüğü*, Trabzon 2016. Veysel Usta, Mustafa Çulfaz, *Müdafaa-i Hukuk ve İstiklal Harbi Tarihlerinde Giresun: Milli Mücadele Günlerinden İzler, İntibalar, Notlar*, Trabzon 2017.

²⁰ Osman Fikret Topallı, *Müdafaa-i Hukuk ve İstiklal Harbi Tarihlerinde Giresun: Milli Mücadele Günlerinden İzler, İntibalar, Notlar*, Haz: Veysel Usta- Mustafa Çulfaz, Trabzon 2017.

²¹ Bu konuda bk. Candan Nemlioğlu, "Görsel Belgelerde Trabzon", *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih- Dil-Edebiyat Sempozyumu 3-5 Mayıs 2001*, 2, Trabzon 2002, s. 429- 481; Hasan Akçaoğlu, *Kartpostal Koleksiyonuyla 1880- 1920 Yılları Arasındaki Trabzon*, İstanbul 1997.

²² Osman Nuri Kardeş, *Eski Fotoğraflarda Trabzon*, 1-2, Trabzon 1999, 2001.

²³ Bk. Necati Demir, "Trabzon Yöresinde Destan Kültürü ve Tarihi Alt Yapısı", *Turkish Studies*, 1/1, İstanbul 2006, s. 24- 44; Kemal Üçüncü, "Trabzon Yöresi Sözlü Kültür Tarih Malzemesinin Trabzon Tarihi Araştırmaları İçin Kaynak Olarak Durumu ve Önemi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 170, İstanbul 2002, s. 161- 174; Necati Balaçoğlu, *Karadeniz Destan ve Deyişleri*, İstanbul 1949.

²⁴ Haydar Gedikoğlu, *Doğu Karadeniz Masallar, Öyküler, Söylenceler, Destanlar*, Trabzon 2008.

görevinde iken kaleme aldığı tahrirat-ı umumiye, nutuk, mektup, telgraf metni, arıza, tahrirat, mazbata ve talimat metinlerini bir araya getirmiştir. Bu metinler göçmenlerin asayiş sorunu, bayındırlık faaliyetleri, eğitim ve sağlık konuları ile ilgilidir.²⁵ Sırrı Paşa'nın memuriyet dönemi Ahmet Köksal tarafından doktora tezi olarak hazırlanmış ve *Giritli Sırrı Paşa (1844- 1895)* ismiyle 2018 yılında İstanbul'da yayımlanmıştır.

Yayınevi Trabzon'a ait arşiv belgelerinin de basılmasına önayak olmuştur: *Trabzon Hurufat Defterleri Vakıflar ve Görevlileri (1691-1835)*, Yayına Hazırlayan: Necmettin Aygün, Turan Açık, Eyyüb Şimşek, Trabzon 2019. *Hurufat defterleri*, Osmanlı döneminde vakıf ve mahkeme görevlileri ve esnaf teşkilatlarına mensup idarecilerin tayin işlerinin kaydedildiği defterlerdir. Hurufat defterlerinde bir kazada ve buna bağlı yerleşim birimlerinde bulunan vakıflar ve bunların gelirleriyle kurulan cami, mescit, medrese vb. dini fonksiyonlara sahip yapıların adları, ortaya çıkışları, gelişim süreçleri, vakıfların banileri ile buralarda görevli kişilerin kimlikleri, icraat alanları, ekonomik gelirleri, bölgenin idari, sosyal, ekonomik ve mimari yapısı hakkında bilgiler bulunmaktadır. Neticede, bu araştırma Trabzon coğrafyasının 1691-1835 dönemindeki sosyal ve iktisadi veçhelerine katkı veriyor olmasıyla da önem arz etmektedir.²⁶

İkinci Meşrutiyet döneminde Trabzon'da çok sayıda dergi ve gazete yayımlanmıştır. Bunlardan birisi de, 1910 yılında tıp alanında yayımlanan *Hekim* gazetesidir. İki haftada bir yayımlanan gazetede; koruyucu hekimlikten salgın hastalıklarla mücadeleye, hekimlerin sosyal haklarından tıp alanındaki yeni gelişmelere kadar çok değişik yazılar kaleme alınmıştır. 48 sayı yayımlanan gazete, Hekim Dr. Mustafa Çulfaz tarafından titiz bir çalışma ile günümüz alfabesine aktarılarak Serander - Trabzon Tabip Odası ortak yayını olarak 2007 yılında kamuoyuna sunulmuştur.

Trabzon'da yayımlanan gazetelerden birisi de *İstikbal*'dir. Bu gazeteye istinaden birçok makale ve monografik eser kaleme alınmıştır. Örneğin Rahmi Çiçek, *Trabzon'da Belediye ve Belediyecilik (1919-1925)* Trabzon 2011. Bu eserin ana kaynağını *İstikbal* gazetesi oluşturmaktadır. Melek Öksüz ise 2016 yılında Serander yayınları arasında yayımlanan *Trablusgarp Savaşı ve Donanma Cemiyeti'ne Trabzon Vilayetinden Yardımlar* isimli eseri ağırlıklı olarak Trabzon *Meşveret* gazetesinden elde ettiği verilere göre oluşturmuştur.

Serander'in yayın listesinde yayınlanmış kaynak metinlerin yanı sıra monografik eserler de mevcuttur. Eserlerin bir kısmı Osmanlı öncesi Trabzon tarihi üzerinedir. Araştırmacı veya meraklısı sadece yayınevi listesinde yer alan eserlerle ilkçağdan günümüze kadar Trabzon'un tarihi geçmişini takip etme imkanına sahiptir. Kronolojik olarak bu eserlerin başında Osman Emir'in kaleme aldığı *Prehistorik Dönemden Roma Dönemine Kadar Trabzon ve Çevresi* (Trabzon 2011) isimli çalışma gelir. Bu çalışmada, tarih öncesinden Roma dönemine kadar Trabzon ve çevresinde aktif rol oynayan halkların siyasi, sosyal ve kültürel varlıkları ele alınmaktadır. Bunu yaparken yüzey araştırmaları, antik dönemin yazılı kaynakları ve arkeolojik veriler kullanılarak genel olarak Doğu Karadeniz'in, özel olarak ise Trabzon'un antik dönemine ışık tutulmaya çalışılmıştır. Kronolojik olarak bunun devamı mahiyetinde Mehmet Tezcan'ın *Klasik ve Ortaçağ Dönemlerinde Karadeniz ve Kafkasya*, (Trabzon 2012) isimli eserini zikredebiliriz. Eserde ana

²⁵ Sırrı Paşa, *Mektubat-ı Sırrı Paşa*, Ahmet Karaçavuş, Trabzon 2011.

²⁶ Bir diğer kaynak yayını Ahmet Köksal tarafından kaleme alınmıştır. *Maarife Kaynak Olarak Evkaf-ı Münderise*, (Trabzon 2019) adıyla yayımlanan eserde eğitim tarihine ait kaynak bilgilere ulaşmak imkanı vermektedir. Bu eser hem genel ve hem yerel eğitim tarihi açısından önemli verileri ihtiva etmektedir.

fikir olarak Karadeniz ve Kafkasya'nın, uygarlık tarihi boyunca Doğu-Batı ilişkilerinde hem ticaret, hem de göç yollarının ana güzergâhlarından biri olması nedeniyle stratejik bir önem arz ettiğini vurgulamaktadır. Ortaçağda İpek Yolu'nun, Yakınçağda ise transit ticaret yolunun en işlek güzergâhlarından birine ev sahipliği yapan Karadeniz ve Kafkasya coğrafyası, dünya siyasetinde döneminin küresel aktörü olmak isteyen güçler tarafından çeşitli mücadelelerin merkezine konmuştur. Eser bu haliyle bölgenin Klasik ve Ortaçağ dönemlerine ışık tutmaktadır.

Köy, kasaba gibi yerleşmelerin kuruluşu ve inşası üzerine detaylı çalışmalar bulunmamaktadır. Mevcutları da genelde ansiklopedik temel bilgiler üzerine inşa edilmiştir. Oysa kaynaklara istinaden bu konunun ele alınıp incelenmesi bir zarurettir. Zehra Topal, *Akçaabad'ın Kadim Yerleşkesi Kordyle*, (Trabzon 2020) isimli çalışmasıyla adeta bu boşluğu doldurmaya çalışmıştır. Kordyle Akçaabad'ın kadim yerleşkesidir. Yazar bu eserde Osmanlı kayıtlarının yanı sıra seyahatnameler ve kaybolmaya yüz tutmuş somut olmayan kültür varlıkları ve sözlü kaynaklara istinaden Kordyle ile ilgili elde ettiği verileri bilim dünyasına sunmaktadır.

Osmanlı hakimiyeti öncesi Trabzon'daki gelişmeleri ortaya koyan akademisyenlerden birisi de İbrahim Telliöğlü'dür. Telliöğlü'nun eserlerinden birisi *Kommenosların Karadeniz Hakimiyeti: Trabzon Rum Devleti (1204- 1461)*, (Trabzon 2009), ismini taşıyor. Bu eserde kayıtlara, Trabzon İmparatorluğu veya Trabzon Rum İmparatorluğu olarak geçen Komnenosların Trabzon'daki hâkimiyeti dönemi ele alınmaktadır. Bu devletin kurulduğu atmosferi daha detaylı bilmek isteyenler, Fatma İnce'nin *4. Haçlı Seferi ve Trabzon*, (Trabzon 2019) isimli kitabı da görmeleri gerekir. Telliöğlü'nun bölge ile diğer iki eseri ise *Tarih Boyunca Karadeniz* (Trabzon 2015) ve *Osmanlı Hakimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler* (Trabzon 2004), ismini taşımaktadır. Her iki eserde de tarih öncesi dönemlerden itibaren iskâna açılan sahaya Türk topluluklarının gelişi ve bölgeyi yurt tutmaları kaynaklara istinaden irdelenmektedir. İbrahim Telliöğlü, *11-13. Yüzyıllarda Türk Gürcü İlişkileri*, (Trabzon 2009) isimli eserinde ise Selçuklu, Harzemşah, Kıpçak ve Gürcülerin aralarındaki iki asırlık ilişkilerini ele almaktadır.

Osmanlı öncesini genel hatlarıyla ele alan bir diğer çalışma Mehmet Bilgin'in kaleme aldığı *Doğu Karadeniz Tarih, Kültür, İnsan* (Trabzon 2000) ismini taşıyor. Yayınevi genel mahiyetteki eserlerin yanı sıra vadi boylarının Türkleşmesi ve buralarda Türk kültürünün oluşum sürecini sorgulayan ve irdeleyen çalışmalara da ön ayak olmuştur. Örneğin *Şalpazarı, Tarih, Kültür, İnsan* isimli eser Trabzon'da 2018 yılında basılmıştır. Eserde coğrafî mekan, nüfus ve etnik yapı, kültür, idari yapı ile ilgili 19 makale yer almaktadır. Bölgeyle ilgili bir diğer çalışma Feridun M. Emecen'e aittir. Yazar *Doğu Karadeniz'de Bir Vadi Boyu Yerleşmesi Ağasar Vadisi: Şalpazarı-Beşikdüzü* (Trabzon 2010), isimli eserde özellikle tapu tahrir ve nüfus defterlerindeki verilere istinaden bölgenin sosyal yapısını irdelemiştir. Belirtmek gerekirse Orhan Türkdoğan, *Sosyo-Kültürel Bölge Monografileri: Beşikdüzü ve Dursunbey* isimli çalışmada Beşikdüzü'nün sosyal yapısını sosyolojik açıdan değerlendirmektedir. Bu eser de Serander yayınları arasında tekrar okuyucunun huzuruna çıkmıştır.

1914-1918 yılları arasında meydana gelen genel savaşta İtilaf Devletleri kendi aralarında Osmanlı coğrafyasını paylaşmışlardı. Bu paylaşımında Doğu Karadeniz bölgesinin Harşit çayına kadar olan bölümü Rusya'ya bırakılmıştı. Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesiyle açılan Kafkas Cephesi'nin, Sarıkamış faciasından sonra düşmesi üzerine Rus orduları Doğu Anadolu bölgesinin işgaline girişmiş, kısa sürede Erzurum'a ulaşmıştı. Erzincan-Bayburt istikametinden ilerlemekte olan Rusların yanı sıra donanmanın ateş gücünü de yanına alarak Hopa'dan Trabzon'a doğu başka bir Rus ordusu harekete geçmişti. Rusların sahil boyunca yaptıkları harekâtı engelleyerek kara ordusuyla buluşmasına karşı koymak isteyen çoğunluğunu gönüllülerin oluşturduğu Türk

birlikleri, direnişe geçti. Mehmet Bilgin tarafından hazırlanan ve Serander tarafından yayımlanan *Rus İşgalinde Trabzon Direnişi*, (Trabzon 2008) isimli çalışmada bu süreç irdelenmektedir. Göç etmeyip ocaklarında kalanların durumlarını ve yaşam mücadelelerini Songül Alşan'ın *Doğu Karadeniz'in En Uzun İki Yılı (1916- 1918)*, (Trabzon 2017) ve F. Rezzan Ünalp'ın, *Trabzon'un İşgalinden Harşit Savunmasına Birinci Dünya Harbinde Karadeniz*, (Trabzon 2019) isimli eserlerde bulmak mümkündür. Bu dönemde Trabzon halkının bir kısmı kendi deyimleriyle muhacir çıktı. Her şeye rağmen ocaklarını terk etmeyenler ise gayrimüslim unsurlardan büyük bir zulüm ve baskı gördüler. Bu tema birçok akademik çalışmaya konu olmuştur. Bunlardan bir kısmı da Serander tarafından yayımlanmıştır. Bu eserlerden birisi bendenize aittir. 2006 yılında yayımlanan *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler* kitabında Anadolu'daki nüfus hareketleri genel olarak değerlendirilirken, özellikle Rus işgal sahasında meydana gelen göçler bu eserde şark mültecileri ismiyle yer almıştır. Tanıklardan elde edilen bilgilere göre göç süreci Hasan F. Güngör tarafından *Urkiye: Muhacirlik Büktü Benim Belimi* (Trabzon 2010) ismiyle hikayeleştirilmiştir. İşgal ve muhacirlik Veysel Usta'nın editörlüğünde 18 akademisyenin kaleme aldığı konu ile ilgili makaleler *Doğu Karadeniz'de Rus İşgali ve Muhacirlik* ismiyle Trabzon'da 2016 yılında kitaplaştırılmıştır. Bir diğer çalışma kimlik algısı ile ilgilidir. Kimlik bir toplum için oldukça önemli bir kavramdır. Bununla beraber özellikle şehir kimliğini ortaya koyan çalışmalar henüz yok gibidir. Bu konuda da Serander yayınevi bir eserin basımına ön ayak olmuştur. Bayram Sevinç tarafından kaleme alınan *Trabzonluluk Kimliği: Bir Şehrin Ruhu* isimli eser 2014 yılında yayımlanmıştır.

Milli Mücadele döneminde bölgede bir kimlik bunalımı yaratmak adına Pontus sorunu icat edildi. Antik dönemde Doğu Karadeniz'de bir coğrafya adı olarak kullanılan Pontus kavramının, etnik bir tanımış gibi Yunanlaştırılması ve bu yaklaşım üzerinden siyaset yapılması günümüzde de sürdürülmektedir. Veysel Usta'nın yayına hazırladığı *Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu*, (Trabzon 2007) isimli kitap, Türkiye'ye yönelik bu faaliyetlerin kökenini, kapsamını, amacını ve stratejisini ortaya koyma ihtiyacından doğmuştur. Pontus sorunu ile ilgili bir diğer çalışma Mesut Çapa'ya ait *Pontus Meselesi*, (Trabzon 2001) isimli kitaptır.

Yayın listesinde Milli Mücadele zamanında Trabzon ile ilgili eserler de mevcuttur. Bu eserlerden birisi İngiliz yüksek komiserliğinin raporlarına istinaden hazırlanmıştır. Mondros Mütarekesi ile beraber Türkiye'nin çeşitli noktalarını işgale başlayan İtilaf devletleri, mütareke hükümlerini uygulamak ve kontrol etmek bahanesiyle İstanbul'da birer yüksek komiserlik oluşturdu. Bunların içerisinde hemen her alanda etkili olan ve politikalara yön veren İngiliz Yüksek Komiserliği idi. Mehmet Okur ve Murat Küçükkuşurlu tarafından kaleme alınan *İngiliz Yüksek Komiserlerinin Gözüyle Milli Mücadele (1918- 1920)*, (Trabzon 2006) isimli kitap Serander yayınları arasında çıkmıştır. Milli Mücadele dönemine ait bir diğer eser İsmail Akbal tarafından telif edilmiştir. Milli Mücadele yıllarında, Anadolu'da en karmaşık ilişki ve mücadelenin yaşandığı yer Trabzon'dur. 1918-1923 yılları arasında; adem-i merkeziyetçilerden Bolşeviklere, Envercilere ve Teşkilat-ı Mahsusacılar Pontusçulara, hilafet ve saltanatçılarından Cumhuriyetçi Ankara hükümeti yanlılarına kadar çeşitli güç odaklarının mücadelesine sahne olan Trabzon'da TBMM Hükümeti ancak 1923 başlarında kontrolü ele alabilmiştir. *Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet* (Trabzon 2008) isimli eserde kaynaklara istinaden iktidar muhalefet ilişkisi işlenmektedir. Bir başka eserde ise İttihatçı Kahya Yahya ele alınmaktadır. Trabzon Kayıkçılar Kahyası Kâhya Yahya, İkinci Meşrutiyet, Mütareke ve Milli Mücadele yıllarının Trabzon ve çevresinin önemli şahsiyetlerinden birisidir. Trabzon'da nüfuzu ve gücü elinde bulunduran Yahya Temmuz 1922'de öldürülür. Söz konusu kişinin biyografisi Uğur

Üçüncü tarafından 2015 yılında *Milli Mücadele Yıllarında Trabzon'da İttihatçı Bir Sima Kahya Yahya* isimli kitapta ele alınır.

Belki de propaganda ile etkin bir şekilde mücadele etme azminden dolayı Trabzonlu için kimlik oldukça önemli ve hassas bir konudur. Kimlik açısından birincil kaynak özelliği taşıyan nüfus defterleri araştırmaya açıldığında bu defterlerin ilk önce Latin alfabesine aktarılmasını sağlayanlar Trabzonlular olmuştur. Nitekim bugüne kadar Akçaabat, Of, Sürmene, Trabzon nüfus defterleri yayımlanmıştır. Serander yayınları arasında Görele ve Giresun'a ait nüfus defterleri de mevcuttur²⁷.

Osmanlı klasik toplumu askeri ve reayadan oluşturmaktaydı. Reaya millet sistemine göre Müslüman, Rum, Ermeni, Yahudi; mekana göre köylü, kentli ve konar-göçer şeklinde tasnif edilmekteydi. Miraç Tosun'un kaleme aldığı *Trabzon'da Cemaatler Arası İlişkiler 1700- 1770*, (Trabzon 2018) isimli eserde yüz yıllık süreçte Trabzon'da yaşayan müslim ve gayrimüslim topluluklar arasındaki ilişkilerin seyri ve ne şekilde geliştiği üzerinde durularak tarihsel tecrübeye ışık tutulmaktadır.

17- 19. yüzyıllar arası kamu otoritesinin zayıflaması sonucu Osmanlı coğrafyasında eşkıyalık yaygınlaştı. Bu olayların Trabzon boyutu Yaşar Küçük tarafından *Doğu Karadeniz Eşkya ve Kabadayları*, (Trabzon 2006) isimli eserde irdelenmiştir. Söz konusu otorite boşluğu 18. yüzyılın sonlarında askerilerle rekabet edecek derecede *ayan* adı verilen yeni bir gücün ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Ayanlığın Osmanlı'nın sosyal, iktisadi ve idari tarihin aydınlanması için detaylı bir şekilde bilinmesi gerekmektedir. Bu konu bugüne kadar yerel ve genel açıdan ele alınmış üzerinde birçok çalışma yapılmıştır. Bu konu yerel boyutta detaylı bir şekilde ortaya konduğunda ayanlığın genel boyutta daha iyi anlaşılacağı kanaatindeyim. Serander yayınları arasında Mehmet Bilgin'in kaleme aldığı *Doğu Karadeniz'de Bir Derebeyi Ailesi Sarializadeler / Sarallar*, (Trabzon 2006.), Mehmet Hacısalihoğlu'nun telif ettiği *Trabzon'da Ayanlık Mücadelesi: Hacısalihzade Hasan Ağa, Ömer Ağa ve Büyük Ali Ağa (1737-1844)*, (Trabzon 2014) ile Ayhan Yüksel'in yazdığı *Kuğuoğulları: Eski Bir Osmanlı Ayan Ailesi*, (Trabzon 2017) ve *Bir Aile Tarihi Göreleli Müftü Duduzade Hüseyin Müştak Efendi*, (Trabzon 2012) isimli eserler Trabzon'da ayanlığın oluşumu ve gelişimi konusunda okuyucuda belli bir bilgi birikiminin oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Belki de bu gelişim ve değişimlerin sonucunu Mesut Çapa ve Rahmi Çiçek tarafından kaleme alınan *Yirminci Yüzyıl Başlarında Trabzon'da Yaşam* (Trabzon 2004) isimli eserde kentsel mekan ve yaşam, cemiyet, eğitim – öğretim, ticari hayat, kültürel faaliyetler boyutunda görmek mümkündür.

Yayınevi Trabzon halkının sosyal yapısına yönelik çalışmaların yanı sıra iktisadi ve ekonomik hayat ile ilgili çalışmaları da yayımlamıştır. Yayınevini iktisadi alanda bastığı eserlerden birisi Abdülvahap Hayri'ye aittir. *Osmanlı Avrupası'nın İktisadi Vaziyeti* isimli tezi ile Fransa'da doktora payesi alan Abdülvahap Hayri tarafından kaleme alınan ve 1913'te *Trabzon'da basılan İktisadi Trabzon* adlı kitap; dönemin koşulları dikkate alındığında Trabzon'a ilişkin ciddi bir envanter çalışması olarak nitelendirileceği gibi, günümüze de ışık tutacak bilgiler içermektedir. Melek Öksüz tarafından genel bir değerlendirme ile Latin alfabesine aktarılan kitapta, 20. yüzyıl

---

²⁷ Feridun M.Emecen, Ayhan Yüksel, *Görele Kazası Nüfus Defteri*, Trabzon 2018; Feridun M. Emecen, *Giresun Kazası Nüfus Defteri (1251/ 1835)*, Trabzon 2016.

başlarında Trabzon'da ticaret, hayvancılık, tarım ve madencilik ile ilgili kapsamlı bilgiler yer almaktadır. Trabzon'un ekonomisi ile ilgili başka bir eser olarak Melek Öksüz tarafından kaleme alınan *Onsekizinci Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon Toplum, Kültür, Ekonomi* (Trabzon 2006) isimli eseri zikredebiliriz. Eserin birinci ve ikinci bölümleri idari ve sosyal yapıya tahsis edilmiş olup üçüncü bölüm şehrin ekonomik hayatına tahsis edilmiştir. Keza Necmettin Aygün'ün *Onsekizinci Yüzyılda Trabzon'da Ticaret* başlıklı eserinde şehrin ticari konumu ve faaliyetleri irdelenmektedir. Muzaffer Başkaya tarafından kaleme alınan *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Trabzon'da Ekonomik Hayat (1923- 1950)*, (Trabzon 2015), isimli eserde ise 1923- 1950 yılları arası şehirdeki imalat, ticari hayat, 1929 ekonomik krizinin Trabzon'a yansması ve alınan tedbirler kaynaklara istinaden irdelenmektedir.

Yayınevi Trabzonlu akademisyenlerin bölge dışı çalışmalarına da yer vermiştir. Söz konusu akademisyenlerden birisi Hikmet Öksüz'dür. Öksüz'ün Trabzon ve Balkanlar üzerine kaleme aldığı yazılar *20. Yüzyıl Başlarında Trabzon, Toplumsal Tarih Yazıları* (Trabzon 2014), *20. Yüzyılda Türkiye ve Balkanlar* (Trabzon 2016) ve *20. Yüzyılda Batı Trakya Türkleri* (Trabzon 2016) ismiyle yayınevinin yayın listesinde yer almıştır. Bir diğer akademisyen Zeyyat Hatipoğlu'dur, Onun da akademik mücadelesi ve iktisat alanındaki görüşleri *Hayatım İktisat*: (Trabzon 2017) ismiyle yayımlanmıştır. Eserde iktisat alanlarına giriş niteliğinde İktisat teorileri, Hatipoğlu'nun iktisat literatürüne katkıları, iktisadi büyüme hakkındaki yaklaşımları, Türkiye ekonomisindeki çeşitli sorunlar hakkındaki görüşleri yer almıştır.

Trabzon serhat sancağı, eyaleti veya vilayeti olduğu dönemlerde doğuya yapılan seferlerde lojistik destek açısından önemli bir konumdaydı. Bu seferlerin ve savaşların Trabzon'a ekonomik ve demografik etkileri olacaktır. Serander yayınları arasında çıkan Temel Öztürk'ün kaleme aldığı *Osmanlıların Kuzey ve Doğu Seferlerinde Savaş ve Trabzon*, (Trabzon 2011) isimli çalışma 1680-1746 yılları arasında gerçekleşen seferlerin Trabzon'a bu açıdan etkisini incelemektedir. 19. yüzyılda gerçekleşen savaşlara da Trabzon halkı özellikle nüfus ve asker açısından katkıda bulunmuştur. Balkan Savaşı gazisi Meşveretçi Naci, *Balkan Harbi'nde 87. Alay / Trabzon Gönüllüleri*, (Yayına Hazırlayan Veysel Usta, Trabzon 2009) isimli eserinde Trabzonluların Balkan savaşındaki etkinliklerini bir ölçüde aktarmaktadır. Kitaptan anlaşıldığı kadarıyla Balkan savaşında Edirne'nin kaybı Trabzon'da şok etkisi yaratmıştı. Ülkelerinin zor anlarında yardımına koşmak isteyen bir grup Trabzonlu elbiselerinden silahlarına kadar bütün donanımlarını kendileri hazırlayarak bir gönüllü tabur oluşturdular ve Gülcemal vapuruyla Karadeniz'e açıldılar. Ordunun sevk ve idaresindeki karmaşa nedeniyle daha cepheye varmadan türlü sıkıntılar çeken Trabzonlu gönüllüler, Türk savunma hattının en kritik bölgesine, Çatalca sırtlarına mevzilendiler. Bulgarların genel taarruzunu, canları pahasına göğüslerini siper ederek durdurdular. Ancak, alayın tamamına yakını Çatalca sırtlarında şehit düştü. Savaşlar esnasında esir düşenler de vardır. Bunlar arsında esaret dönemi hatıralarını kamuoyu ile paylaşanlar da olmuştur. Örneğin: *Rusya'da Esir Bir Zâbit Vekili: Hafız Şaban Efendi ve Günlüğü*, (Trabzon 2016). Kitapta Kop Dağı civarında Ruslara esir düşen Trabzonlu bir zabıt vekilinin hazin hikâyesi günlüğünden aktarılmaktadır.

Yayın listesinde lisans ders kitabı ve kültür araştırmalarına da yer verilmiştir.²⁸ Ayrıca Trabzon ve Doğu Karadeniz'in hinterlandı ile ilgili kitaplar da neşredilmiştir. Bunlardan birisi Mehmet

²⁸ Abdullah Akat, *Doğu Karadeniz Bölgesinde Çepniler ve Müzik*, Trabzon 2012; Veysel Usta, Ömer İskender Tuluk, *Başlangıçtan Halkevlerine Trabzon'da Tiyatro*, Trabzon 2018; Mustafa Reşat Sümerkan, *Trabzon Yöresi Geleneksel El Sanatları*, Trabzon 2008; *Doğu Karadeniz'de Toplum ve Kültür*, I, Trabzon 2021: Bölgenin dini, etnik, kültürel yapıları, özellikle bölgede kadının günlük yaşamdaki yeri ve önemi ele alınmaktadır. Kültür ile ilgili bir diğer çalışma

Coğ tarafından 7- 10. Yüzyıllarda Güney Kafkasya'da İslam Hakimiyeti (Trabzon 2009) adı ile yayımlanmıştır.

Sosyal bilimlerde yapılacak olan araştırmaların niteliği, bu konuda çalışacak olanların literatür bilgisinin zenginliği ve ortaya çıkacak eserin kalitesiyle doğru orantılıdır. Bu anlamda bibliyografya çalışmaları, belli bir konuda var olan çalışmaları bir bütün olarak içerdikleri için araştırmacılara büyük kolaylıklar sağlamakta, bilgiye erişimi de hızlandırmaktadır. Yüksel Küçükler tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanan *Trabzon Tarihi Bibliyografyası* adlı çalışma, hem kent tarihine, hem de bu konuda emek veren bilim adamlarına ışık tutacak niteliktedir. Tez metninin gözden geçirilmiş hali 2010 yılında Serander yayınları arasında yerini almıştır.

Serander yayınevinin Trabzon'a bir diğer katkısı *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*'dir. 2006 yılında yayım hayatına başlayan derginin ilk adı *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*'dir. Derginin ismi Mayıs 2010'da *Karadeniz İncelemeleri Dergisi* şeklinde değiştirilmiştir. Her yıl mayıs ve kasım aylarında okuyucu ile buluşan derginin sayısı 29'a ulaşmıştır. Söz konusu isim değişikliği isabetli olmuştur. Zira süreli bir yayında yer alan makaleler, bilimsel bir toplantıda sunulan bildiri metinleri veya bilimsel bir eserin ulusal veya uluslararası şeklinde ayrıştırılması pek sağlıklı bir yaklaşım değildir. Yayının kalitesini arttıran husus makalelerin kabulünden yayınlanıncaya kadarki ciddiyet, titizlik ve bilimsellik ilkesinden taviz verilmemesidir.

Sonuç

Bu çalışmanın amacı yerel araştırmaların genel tarih bilgisi açasından önemini algılamaya çalışmaktır. Metnin başında da ifade edildiği üzere tarih, tarihi geçmişi tespit edip anlamaya ve algılamaya çalışmaktır. Mekan açasından tarih çalışmalarını dünya tarihi, milli tarih ve yerel tarih çalışmaları olmak üzere üç gruba ayırabiliriz. Özellikle yerel araştırma yapanları amatör tarihçi ve akademisyen olmak üzere iki gruba ayırabiliriz. Akademisyen kavramından kastımız tarih metodolojisi kaidelerine uygun olarak araştırma yapan ve tespitlerini kamuoyu ile paylaşan kişilerdir. Amatör tarihçiler kaynaklarda buldukları bilgileri tenkit etmeksizin ve özellikle çalıştıkları konuyu milli ve dünya tarihindeki yerine, daha doğrusu tarihi geçmiş içerisindeki konumuna oturtmaksızın kamuoyuna yansıtmaktadırlar. Neticede hem kendileri ve hem de okurları yanılığya düşmektedirler.

Tarih eğitimimizin bir diğer handikapı eğitim çağındaki çocuklarda ve gençlerde yeterli bir tarih bilinci oluşturamamasıdır. Türkiye'de ortaöğretimi tamamlayan kişilerin yüzde kaç, ismini, isminin anlamını, veriliş gerekçesini, soyismi ile aile lakabı arasındaki bağlantıyı bilmektedir. Kaçımız köyümüzün, kasabamızın geçmişini bilmektedir. Yaşadığımız yerin geçmişini hiç şüphesiz yerel çalışmaları okuyarak öğreneceğiz. Dolayısıyla genel tarih bilgisinin tespitinde ve değerlendirilmesinde yerel çalışmaların yeri ve katkısı yadsınamaz.

Yerel tarih çalışmalarının çoğalması için araştırcıların bu konuda teşvik edilmesi gerekir. Akademisyenleri yerel tarih çalışmalarına yönlendiren ve teşvik eden hususları sıralayacak olursak: Araştırıcı yaptığı çalışmayı kamuoyu ile paylaşmak ister. Ülke geneline hitap eden

---

Sosyal Bilimlerde 2020 Gündemi Türkiye ve Doğu Karadeniz (Trabzon 2020) adını taşıyor. Dijital olarak yayımlanan bu kitap dört bölümden oluşuyor. Birinci bölümde tarih, sanat tarihi, edebiyat ve felsefe; İkinci bölümde ekonomi, bankacılık, turizm; 3. bölümde toplum, siyaset ve kültür ve 4. bölümde eğitim ile ilgili akademik yazılara yer verilmiştir.

yayınevleri yerel çalışmaların basılması teklifine genelde pazarı az olacağı düşüncesiyle sıcak bakmamaktadır. Yerel çalışmalara daha ziyade yerel idareler destek olmaktadır. 2000 yılına kadar daha ziyade valilikler, bu tarihten sonra belediyeler sempozyum ve kongre gibi etkinliklerle bu tür çalışmalara destek vermişlerdir.²⁹ Belediyeler tarih monografilerinin basımını da gerçekleştirmişlerdir. Ancak burada üzülenek belirtmek isterim ki belediye yönetimleri kendilerinden önce bastırılan kitapları yayım listelerinden bile çıkarabilmekte ve söz konusu eseri yok farz edebilmektedirler. Ayrıca bunların ilgililere dağıtımı yeterince sağlanamamaktadır. İkinci destek vilayet merkezlerinde konuşlanan üniversitelerden gelecektir. Günümüzde teknik üniversitelerin bir kısmı hariç hemen tüm üniversitelerde tarih bölümleri mevcuttur. Bu bölümlerde lisans ve lisansüstü çalışmalar yapılmaktadır. Buralarda hazırlanan tezlerin kahir ekseriyeti yerel tarihi geçmişe aittir. Üçüncü kurum yerel yayınevleridir.

Kurumsallaşma ve bir şehre özgü bir kütüphanenin oluşmasında yerel yayınlara destek veren yayınevlerinin önemi tartışmasıdır. Bu konuda Trabzon'da 1998 yılında kurulan ve bugüne kadar akademik çalışmalara destek veren Serander Yayınevi'ni örnek olarak gösterebiliriz. 1998-2020 yılları arasında yüzü aşkın kitabın yayımlanmasını sağlamıştır. Ayrıca aynı tarihler arasında *Karadeniz İncelemeleri* isimli bir dergi yayımlamaktadır. Dergi külliyyatında yer alan makalelerin de kahir ekseriyeti Karadeniz ile ilgilidir. Bu yayınevi tarafından yayımlanan tarihi geçmiş ile ilgili kitapların tarih bilimine katkısını tartışamayız. Hiç şüphesiz bu başarıda Trabzon halkının da kimliğe, tarihe ve kültüre verdiği değer önem arz etmektedir. Ayrıca bireysel olarak söz konusu yayınevinden en büyük beklentimin Trabzon isimli bir ansiklopedinin hazırlanıp yayımlanmasına ön ayak olmasıdır. Ayrıca söz konusu yayınevinin kişisel bir teşebbüs olarak kalmayıp kurumsallaşması ve bu tür yayınevlerinin çoğalması faydalı olacaktır.

²⁹ Sempozyum ve kongreler de Trabzon üzerinde yapılan araştırmaların çoğalmasına zemin hazırlamıştır. 6-8 Kasım 1998'de *Trabzon Tarihi İlimi Toplantısı*, 3-5 Mayıs 2012'de *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih, Dil, Edebiyat Sempozyumu*, 25- 26 Mayıs 2005'de *Karadeniz Tarihi Sempozyumu*, Türk Ocağı, Ciepo ve Karadeniz Teknik Üniversitesi'nin düzenlediği sempozyumlar da Trabzon üzerine birçok bildiri sunulmuş ve bunlar yayımlanmıştır.

Kaynakça

- AKAT, Abdullah, *Doğu Karadeniz Bölgesinde Çepniler ve Müzik*, Trabzon 2012.
- AKBAL, İsmail, *Milli Mücadele Döneminde Trabzon'da Muhalefet*, Trabzon 2008.
- AKÇAOĞLU, Hasan, *Kartpostal Koleksiyonuyla 1880- 1920 Yılları Arasındaki Trabzon*, İstanbul 1997.
- ALBAYRAK, Hüseyin, *Trabzonlu Muallim İbrahim Cudi*, Trabzon 1998.
- ALŞAN, Songül, *Doğu Karadeniz'in En Uzun İki Yılı (1916-1918)*, Trabzon 2017.
- AYGÜN, Necmettin - Turan Açık - Eyyüb Şimşek, *Trabzon Hurufat Defterleri Vakıflar ve Görevlileri (1691-1835)*, Ankara 2019.
- AYGÜN, Necmettin, *Onsekizinci Yüzyılda Trabzon'da Ticaret*, Trabzon 2005.
- AZCAN, İbrahim, *Türk Modernleşmesi Sürecinde Trabzon Halkevi*, Trabzon 2003.
- BALAÇOĞLU, Necati, *Karadeniz Destan ve Deyişleri*, İstanbul 1949.
- BAŞKAYA, Muzaffer, *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Trabzon'da Ekonomik Hayat (1923- 1950)*, Trabzon 2015.
- BİLGİN, Mehmet, *Doğu Karadeniz Tarih, Kültür, İnsan*, Trabzon 2000.
- BİLGİN, Mehmet, *Doğu Karadeniz'de Bir Derebeyi Ailesi Sarializadeler/Sarallar*, Trabzon 2006.
- BİLGİN, Mehmet, *Rus İşgalinde Trabzon Direnişisi*, Trabzon 2008.
- BÖLÜKBAŞI, Atilla Alp, *Anılarda Trabzon*, Trabzon 2014.
- CAUNCE, Stephen, *Sözlü Tarih ve Yerel Tarihçi*, çev. Bilmez Bülent Can, Alper Yalçınkaya, İstanbul 2001.
- ÇAPA, Mesut, *Pontus Meselesi*, Trabzon 2001.
- ÇAPA, Mesut - Rahmi Çiçek, *Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi*, Trabzon 2001.
- ÇAPA, Mesut - Rahmi Çiçek, *Yirminci Yüzyıl Başlarında Trabzon'da Yaşam*, Trabzon 2004.
- ÇİÇEK, Rahmi, *İstikbal Gazetesi'ne Göre Trabzon'da Belediye ve Belediyecilik*, Trabzon 2011.
- ÇOĞ, Mehmet, *7- 10. Yüzyıllarda Güney Kafkasya'da İslam Hâkimiyeti*, Trabzon 2009.
- ÇULFAZ, Mustafa, *Anadolu'nun İlk Tıp Gazetelerinden Hekim*, Trabzon 2007.
- DANACIOĞLU, Esra, *Geçmişin İzleri Yanbaşımızdaki Tarih İçin Bir Kılavuz*, İstanbul 2001.
- DEMİR, Necati, "Trabzon Yöresinde Destan Kültürü ve Tarihi Alt Yapısı", *Turkish Studies*, 1/1, İstanbul 2006, s. 24- 44.
- Doğu Karadenizde Tophum ve Kültür I*, Trabzon 2021.
- EMECEN, Feridun M - Ayhan Yüksel, *Görel Kazası Nüfus Defteri*, Trabzon 2018.
- EMECEN, Feridun M., *Doğu Karadeniz'de Bir Vadi Boyu Yerleşmesi: Şalpazarı-Beşikdüzü*, Trabzon 2010.
- EMECEN, Feridun M., *Giresun Kazası Nüfus Defteri (1251/ 1835)*, Trabzon 2016.

- EMİR, Osman, *Prehistorik Dönemden Roma Dönemine Kadar Trabzon ve Çevresi*, Trabzon 2011.
- EMİROĞLU, Kudret, “Trabzon Seyahatnameleri Bibliyografyası”, *Trabzon Kültür- Sanat Yıllığı*, Trabzon 1989, s. 189- 219.
- ERDEMİR, Lokman, *Rusya’da Esir Bir Zabıt Vekili: Hafız Şaban Efendi ve Günlüğü*, Trabzon 2016.
- GEDİKOĞLU, Haydar, *Doğu Karadeniz: Masallar, Öyküler, Söylenceler, Destanlar*, Trabzon 2008.
- GOLOĞLU, Mahmut, *Trabzon Tarihi*, Trabzon 2013.
- GÜLMEZ, Nurettin - İsmail Oğuz, “Aile Tarihi Araştırmalarının Önemi ve Soru Hazırlamada Dikkat Edilecek Hususlar”, *Çayeli’nden Erzurum’a Yrd. Doç. Dr. Cemil Kutlu Armağan*, Erzurum 2016, s. 277- 288.
- GÜNGÖR, Hasan F. Güngör, *Urkiye: Muhacirlik Büktü Benim Belimi*, Trabzon 2010.
- HACISALİHOĞLU, Mehmet, *Trabzon’da Ayanlık Mücadelesi: Hacısalihzade Hasan Ağa, Ömer Ağa ve Büyük Ali Ağa (1737-1844)*, Trabzon 2014.
- HATİPOĞLU, Zeyyat, *Hayatım İktisat*, Trabzon 2017.
- İNCE, Fatma, *Dördüncü Haçlı Seferi ve Trabzon*, Trabzon 2019.
- İPEK, Nedim, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Trabzon 2006.
- KAHRAMANOĞLU, Kemal Memiş, *Mesleki Yaşam Öyküm*, Trabzon 2020.
- KARAÇAVUŞ, Ahmet, *Sırrı Paşa, Mektubat-ı Sırrı Paşa*, Trabzon 2011.
- KARDEŞ, Osman Nuri, *Eski Fotoğraflarda Trabzon*, 1, 2, Trabzon 1999, 2001.
- KÖKSAL, Ahmet, *Giritli Sırrı Paşa (1844- 1895)*, İstanbul 2018.
- KÖKSAL, Ahmet, *Maarife Kaynak Olarak Evkaf-ı Münderise*, Trabzon 2019.
- KUŞ, Ayşegül, *Batılı Seyyah ve Araştırmacıların Gözüyle 19. Yüzyılda Kafkasya Çerkesler, Abhazlar, Karaçay, Malkarlar, Osetler, Çeçenler, Lezgiler, Avarlar, Kumuklar*, Trabzon 2019.
- KÜÇÜK, Yaşar, *Doğu Karadeniz Eşkiya ve Kabadayıları*, Trabzon 2006.
- KÜÇÜKER, Yüksel, *Trabzon Tarihi Bibliyografyası*, Trabzon 2010.
- KÜÇÜKERMAN, Önder, *Osmanlı’dan Cumhuriyete Bir Yayıncı Kitabı Hamdi Efendi ve Trabzon*, İstanbul 2014.
- KÜÇÜKUĞURLU, Murat, *Erzurum Vilayeti Sıhhi ve İctimai Coğrafyası*, Trabzon 2011.
- Meşveretçi Naci, *Balkan Harbi’nde 87. Alay/ Trabzon Gönüllüleri*, Yayına Hazırlayan Veysel Usta, Trabzon 2009.
- NEMLİOĞLU, Candan, “Görsel Belgelerde Trabzon”, *Trabzon ve Çevresi Uluslararası Tarih-Dil- Edebiyat Sempozyumu* 3-5 Mayıs 2001, 2, Trabzon 2002, s. 429- 481.
- OĞUZUĞLU, Yusuf, “Tarih, Yerel Tarih ve Kent Müzeleri”, *Bursa Defteri*, Sayı 18, Haziran 2003, s. 67-74.

- OKUR, Mehmet, Murat Küçükkuşurlu, *İngiliz Yüksek Komiserlerinin Gözüyle Milli Mücadele, (1918- 1920)*, Trabzon 2006.
- ÖKSÜZ, Hikmet, *20. Yüzyıl Başlarında Trabzon: Toplumsal Tarih Yazıları*, Trabzon 2014.
- ÖKSÜZ, Hikmet, Veysel Usta, *Mustafa Reşit Tarakçıoğlu Hayatı, Hatıratı, Trabzon'un Yakın Tarihi ve Yassıada Mektupları*, Trabzon 2018.
- ÖKSÜZ, Hikmet, *Yirminci Yüzyılda Batı Trakya Türkleri*, Trabzon 2016.
- ÖKSÜZ, Hikmet, *Yirminci Yüzyılda Türkiye ve Balkanlar*, Trabzon 2016.
- ÖKSÜZ, Melek, “Trabzon Tarihi Yazımı Meselesi ve Ahmet Lütfi'nin Trabzon Tarihi (1876-1950)”, *Uluslararası Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 7, Trabzon 2009, s. 79- 104.
- ÖKSÜZ, Melek, *Trablusgarp Savaşı ve Donanma Cemiyetine Trabzon Vilayetinden Yardımlar*, Trabzon 2016.
- ÖKSÜZ, Melek, *İktisadî Trabzon*, Trabzon 2008.
- ÖKSÜZ, Melek, *Onsekizinci Yüzyılın İkinci Yarısında Trabzon*, Trabzon 2006.
- ÖZTÜRK, Temel, *Osmanlıların Kuzey ve Doğu Seferlerinde Savaş ve Trabzon*, Trabzon 2011.
- SEVİNÇ, Bayram, *Trabzonluluk Kimliği: Bir Şehrin Ruhu*, Trabzon 2014.
- Sosyal Bilimlerde 2020 Gündemi Türkiye ve Doğu Karadeniz*, Trabzon 2020.
- SÜMERKAN, Mustafa Reşat, *Temel Ağanın Mektupları*, Trabzon 2013.
- SÜMERKAN, Mustafa Reşat, *Trabzon Yöresi Geleneksel El Sanatları*, Trabzon 2008.
- ŞEVKET, Şakir, *Trabzon Tarihi*, Yayına Hazırlayan İsmail Hacıfettahoğlu, Trabzon 2001.
- TELLİOĞLU, İbrahim, *11- 13. Yüzyıllarda Türk Gürcü İlişkileri*, Trabzon 2009.
- TELLİOĞLU, İbrahim, *Kommenosların Karadeniz Hâkimiyeti: Trabzon Rum Devleti*, Trabzon 2009.
- TELLİOĞLU, İbrahim, *Osmanlı Hâkimiyetine Kadar Doğu Karadeniz'de Türkler*, Trabzon 2004.
- TEZCAN, Mehmet, *Klasik ve Ortaçağ Dönemlerinde Karadeniz ve Kafkasya*, Trabzon 2012.
- TOPAL, Zehra, *Akçaabat'ın Kadim Yerleşkesi Kordyle*, Trabzon 2020.
- TOPALLI, Osman Fikret, *Müdafaa-i Hukuk ve İstiklal Harbi Tarihlerinde Giresun: Milli Mücadele Günlerinden İzler, İntibalar, Notlar*, Haz: Veysel Usta- Mustafa Çulfaz, Trabzon 2017.
- TOSH, John, *Tarihin Peşinde*, çev. Özden Arıkan, İstanbul 1997.
- TOSUN, Miraç, *Trabzon'da Cemaatler Arası İlişkiler 1700- 1770*, Trabzon 2018.
- TÜRKDOĞAN, Orhan, *Sosyo-Kültürel Bölge Monografileri: Beşikdüzü ve Dursunbey*, Trabzon 2015.
- USTA, Veysel, *Anabasis'ten Atatürk'e Seyahatnamelerde Trabzon*, Trabzon 1999.
- USTA, Veysel, Mustafa Çulfaz, *Müdafaa-i Hukuk ve İstiklal Harbi Tarihlerinde Giresun: Milli Mücadele Günlerinden İzler, İntibalar, Notlar*, Trabzon 2017.

- USTA, Veysel, “Kenan Hoca İle Düşten Gerçeğe: Serander Yayınevi”, *Ada Üç Aylık Edebiyat-Kültür Dergisi*, Yaz 2006, s. 5-8.
- USTA, Veysel, *Atatürk ve Trabzon, Fotoğraflar, Belgeler, Demeçler*, Trabzon 2011
- USTA, Veysel, *Balkan Harbi 'nde 87. Alay/Trabzon Gönüllüleri*, Trabzon 2009.
- USTA, Veysel, *Başlangıçtan Günümüze Pontus Sorunu*, Trabzon 2007.
- USTA, Veysel, Ömer İskender Tuluk, *Başlangıçtan Halkevlerine Trabzon'da Tiyatro*, Trabzon 2018.
- USTA, Veysel, *Şalpazarı Tarih, Kültür, İnsan*, Trabzon 2018.
- ÜÇÜNCÜ, Uğur, *Milli Mücadele Yıllarında Trabzon'da İttihatçı Bir Sima: Kâhya Yahya*, Trabzon 2015.
- ÜNALP, F. Rezzan, *Trabzon'un İşgalinden Harşit Savunmasına Birinci Dünya Harbinde Karadeniz*, Trabzon 2019.
- YÜKSEL, Ayhan, *Bir Aile Tarihi Göreleli Müftü Duduzade Hüseyin Müştak Efendi*, Trabzon 2012.
- YÜKSEL, Ayhan, *Kuşuoğulları: Eski Bir Osmanlı Âyan Ailesi*, Trabzon 2017.

